

Қуатбекова Р.Ә., Мамадалиев С.Т.*

медицина ғ.д., профессор, Академик Ә.Қуатбеков атындағы ХДУ ректоры,
Академик Ә.Қуатбеков атындағы ХДУ. Шымкент. Қазақстан
магистр, оқытушы. М.Әуезов атындағы ОҚМУ. Шымкент. Қазақстан

**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА: ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ –
ҚҰЛЫҚТЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕ
ҰЖЫМДЫҚ ТӘРБИЕ ТӘСІЛДЕРІН ПАЙДАЛАНУ**

Автор корреспондент: sanzhar_sherlock@mail.ru

Түйін: Мақалада тәрбие жұмысына қазіргі заманғы тұғырлар тұрғысынан девиантты мінезді балаларды тәрбиелеу мәселесі қарастырылған. Мектепте девиантты мінез-құлықты балалармен жұмыста ұжымда және ұжым арқылы тәрбиелеу принциптінің әлсізденуінің себептері атап өтілген. Қазіргі мектеп тәрбие жұмысы тәжірибесінде жеке-дара, тұлғалық тәрбие беруге артықша жоғары баға беру қиын балалар мәселесінің күрделенуіне себепші болғандығы атап өтіледі. Жалпы білім беретін мектептердің педагогтарымен өткізілген зерттеулер олардың басым көпшілігі ұжымдық тәрбие беру принциптері мен тәсілдерінің ескіргендігін атап өткендігін, тәрбиешілердің тек аз ғана бөлігі девиантты мінез-құлықты балалармен жұмыс барысында ұжымдық тәрбие тәсілдерін пайдаланатындығын көрсетеді. Қиын балалармен тәрбие жұмысында ұжымдық тәрбие беру тәсілдерін жаңғыртуға тұғырлар қарастырылып, олардың бірі ретінде жеке-дара және ұжымдық тәрбиені кіріктіру тәсілі ажратып көрсетілген. Бүгінгі таңда мектеп тәрбие жүйесінде ұжымда және ұжым арқылы тәрбиелеу принципі ескермегендігі, қазіргі тәрбие үдерісі шындықтары тұрғысынан, девиантты мінез-құлықты балалармен жұмыс мәселесі аясында қайта қарауды қажет ететіндігі атап өтілген. Девиантты мінез-құлықты балалармен тәрбиелік жұмыс үдерісінде ұжымда және ұжым арқылы тәрбиелеу принципін пайдаланудың педагогикалық шарттары тұжырымдалған.

Кілттік сөздер: девиантты мінез-құлық, балалар ұжымы, тәрбиеге жеке-дара тұрғыдан келу, тәрбие тұғырлары, ұжымда және ұжым арқылы тәрбиелеу, дербес және ұжымдық тәрбие кіріктендіру, тәрбие жұмысы.

Қоғамдық тәрбие тәжірибесінің жетілуі, отбасылық тәрбиеге ерекше назар аудару, отбасының дәстүрлі тәрбиелік орны мен рөлін жоғары бағалау, әсіресе тәрбие жұмысында жеке-дара, тұлғаны дамуына тәрбиеге бағдарланған жаңа парадигмалық ұстанымдар мектептегі тәрбие жұмысындағы көптеген мәселелерді оң шешуі қажет болатын. Қазіргі тәрбиелік парадигмалар, негізінен оқушы тұлғасын өзіндік дамуы, өз қабілеттері мен мүмкіндіктерін дамытуы, өз өмір жолын табуына, бәсекеге қабілетті тұлға болып қалыптасуы мақсаттарына бағдарланған.

«Соңғы уақытта педагогика теориясы мен практикасына диалог, ынтымақтастық, бірлескен әрекет, өзге адамның көзқарасын түсіну қажеттігі тұлғаны сыйлау және басқа да идеялар еніп, көп тұжырымдамалық және көп парадигмалық тұғырлардың дамуына тікелей ықпал етті» [1, 120-б.].

Бір жағынан, жаңа тәрбиелік тұғырлар адамның жеке тұлғалық потенциалын толыққанды дамытуға, әр бір баланың өз қабілеттері мен мүмкіндіктері, өз қажеттіліктері мен қалауларына орай өмір сүруге даярлау үшін өте оңтайлы тәрбиелік жүйелерді әзірлеп, іс-жүзіне асыруға мүмкіндік береді. ХХІ ғасырдың басында қоғамды демократияландыру, тәрбие жұмысына гумандық-тұлғалық қатынастар аясында қалыптасқан мұндай тұғырлар соңғы жиырма-отыз жыл көлемінде өзінің көптеген артықшылықтарын көрсетті.

Дер кезінде, тәрбиеге жеке-дара қатынастың теріс жақтары да айқын көріне басталды. Жастар арасында индивидуализм, эгоизм, өз мүдделері жолында ештеңеден қайтпайтын, тек өз табысын ойлайтын, жеңіл жолдармен материалдық байлықтар табуға құндылық бағдарларын алғандар пайда болды және азаяр да емес. Бұл мәселе бүгінгі таңдағы білім беру мекемелердегі тәрбие жұмысының ең күрделі аспектілерінің бірі – девиантты мінез-құлықты балалармен жұмыс бағытында ерекше көрініс алууда.

Үлгілі немесе ойдағыдай тәрбие алған балалар үшін жеке-дара бағытталған, ұжымдық сипаты аз тәрбие жүйелерінің әсері онша байқалмас. Бірақ, девинатті мінез-құлықты балалармен тәрбиелік жұмыста бұл мәселе ерекше көрініс табады.

Девинатті мінез-құлықты балалармен тәрбиелік жұмыста ұжымдық бастаулар педагогикалық теория мен тәжірибенің кемеңгері Антон Семенович Макаренконың педагогикалық қызметі мен еңбектерінде жан-жақты көрініс тапқандығы мәлім [2;3;4]. «Макаренконы әсемдеп көрсету қажет емес, ол оңсыз да ұлы. Педагогика ғылымының шындарынан бірін өкілі ретінде, ол өзіне дейін педагогика ғылымында жасалынғандармен тығыз байланыста болды. Оның тарапынан ғажайып дамытылған және жаңа тұрғыдан пайдаланылған, әуелі бір немесе басқа тәсілмен қолданылған – балалар еңбегі, әр түрлі жастағы оқушылардың бірлестігі, ұжымды тәрбиелеу ортасы және құралы ретінде пайдалану және көптеген басқалар аз емес» [3,70-б.]. Макаренконың педагогикалық мұрасына алыс шет елдерде де қызығушылық әлі де жоғары. Германия Федератив Республикасындағы Марбург университетінің «Макаренко-реферат» лабораториясы тарапынан ұлы педагогтың толық шығармалары жиынтығын баспадан шығару жұмыстары жүргізілуде [4,72-б.].

Білім беру мекемелері тәрбиеші-педагогтарының аға ұрпағы Макаренконы идеал ретінде қарастырады, оның педагогикалық мұрасын жете біледі, педагогикалық іс-тәжірибеде оған қайта-қайта бет бұрады. Педагогтардың жаңа ұрпағы, негізінен жаңа педагогикалық парадигмалар негізіндегі жалпы педагогикалық және әдістемелік құзыреттіліктерді иелеген. Олар көбірек гумандық, тұлғаға бағдарланған педагогикалық тұғырларды басшылыққа алып педагогикалық іс-әрекет жасайды. Жас тәрбиешілерде Н.К.Крупская, С.Т.Шацкий, А.С.Макаренко, В.А. Сухомлинскийдің есімдерін жақсы таныр, оларды оқыған болар. Бірақ, жаңа жоғары оқу орындарындағы жаңа педагогикалық білім беру мазмұнында ұжымдық тәрбиенің теориясы мен әдістемесі үстіртін қарастырылады. Бүгінгі таңда жоғары педагогикалық оқу орындары оқу жұмыс жоспарларында «Педагогика тарихы» пәні оқытылмайды. Педагогика тарихы мәселелері «Педагогика» пәні бағдарламалық мазмұнына кірітілген. Дегенмен педагогикалық ой-пікірдің үздік қазыналарын меңгертуге тым бағдарламада аз уақыт бөлінген[5]. Енді студент, егер силлабустардағы өзіндік жұмыс үшін тапсырмаларда берілген болса, ұжымдық тәрбие теориясы мен әдістемелерін өзіндік игеруі мүмкін. «Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі» пәнінің бағдарламалық мазмұнында да ұжымдық тәрбие әдістемесін меңгертуге жеткілікті назар аударылмаған [6].

Ұжымда және ұжым арқылы тәрбиелеу әдістемесін жеткілікті меңгермеген қазіргі педагог мамандар девинатті мінезді балалармен, негізінен тек жеке-дара тәсілдер көмегімен жұмыс істейді. Сондықтан, мінез-құлығында ауытқылары бар балаларға тәрбиелік әсер етудің әлемдік тәжірибеде сынақтан өткен, тиімді тұғыры толық пайдаланылмай отыр. Педагогикалық жоғары оқу орындарының жалпы білім беретін мектептерде педагогикалық іс-тәжірибеден өтіп жатырған 3- және 4-курс студенттерімен жүргізген сұхбаттарымыз және анкеталар болашақ педагог-мамандардың 77% девиантты балалармен жұмыста пайдаланылуы мүмкін болған ұжымдық тәрбие әдістерінің бірде-бірін атап өтпегенін көрсетті.

Шымкент қаласындағы М.Әуезов атындағы ОҚМУ-нің базалық мектептері мұғалімдерімен өткізген зерттеулеріміз олардың тәрбие жұмысында ұжымдық тәрбие әдістемелерін пайдалануға деген көзқарастарын анықтауды мақсат етті. Респонденттердің 62% (педагогикалық еңбек өтілімі 10 жылдан аз педагогтар) балалар тәрбиесінде ұжымдық тәсілдері «ескірген», олар бүгінгі талаптарға жауап бермейді, деген пікірді білдірген.

Мектептер қиын балалар мәселесі әрқашанда өзекті болып келген, ал бүгінгі таңда бұл мәселенің тағыда күрделі көрініс алуы педагогикалық жұртшылықты ойландырады. Қиын балалар мәселесі мектептің тәрбиелік мәселелері төңірегінен шығып, олмен енді кең жұртшылық, құзырлы органдар да шұғылдандуда. Кәмілетке толмаған жастар

мәселелері қоғамдық жиындарда жиі талқыланатын тақырыпқа айналып отыр. Мектеп бұл мәселені жеке өзі шешуге әліз. Қоғамдық ұйымдар, құқықт орғау органдары, ата-аналар ұйымдары, бұқаралық ақпарат құралдары осы мәселені шешуге мейлінше атсалысуда.

Демек, мәселе ұжымдық шешіліп жатыр, мектепте девинатты балалар мәселесін ұжымдық тәрбие арқылы шешуге қажет жоқ деу мүлдем логикаға жатпас. Мектеп өзінің ішкі педагогикалық мәселелерін бірінші кезекте өзі шешуі қажет. Сырттай келіп мұғалімнің сабағында ешкім тәртіп орнатып, қиын мінезді балаларды тәртіпке шақырып қоймас. Сынып тәрбие жүйесіндегі тәрбие мәселелерін шешуге қабілетті педагогтар ғана өз ісінің нағыз шебері ретінде абырой қазанады.

Девинатты мінез-құлықты оқушыларды тәрбиелеуде ұжымдық тәрбие тәсілдерінің педагогикалық мүмкіндіктері қандай?

- тәрбиелік ұжым қоғамдық пайдалы мақсатқа бағытталған тәрбиеленушілердің біріккен іс-әрекеті, өзін-өзі басқару органдары бар, өз дәстүрлері қалыптасқан, іскерлік және достық қарым-қатынастары қалыптасқан балалар тобы. Мұндай топ мінез-құлықтыңда ауытқылары бар балаларды тәрбиелік ұжым қабылдаған, жалпыға бірдей мінез-құлық ережелеріне саналы бағындырудың құдіретті күші. Қиын бала «тәрбиесі үлгілі көпшіліктің» әсерін қабылдауға мәжбүр болады. Алдын ала қиын оқушы тәрбиелік әсерлерді пайымсыз қабылдап, соң оның ұжымдық тәртіпке бағынуы саналы көрініс табады;

- девинатты мінезді оқушы ұжым тарапынан тәрбиелеуші ұжымның өмірлік қызметін ұйымдастыру үрдістеріне тартылады, белгілі міндеттерді, тапсырмаларды орындауға кіріседі, көпшілік алдында жауапкершілікті сезіне бастайды, міндеттерді орындау аясында сыныптастарымен қарым-қатынаста болады, өзіне деген сенімі арта түседі, өзіне оң қатынастарды байқайды. Мұның бәрі қиын баланың санасы мен мінез-құлықтың оң өзгерістерге тарапқа бұрады;

- девинатты мінезді оқушының санасындағы теріс ой-пікірлер қоғамдық пайдалы және жеке мүдделі, тәрбиелік тұрғыдан мазмұны бай іс-әрекеттердің әсерімен жойыла бастайды. Оның нақтылы іс-әрекеттері педагог және балалар ұжымы тарапынан оң бағасын алады. Ұдайы ересектердің, ата-анасының, педагогтардың өзі туралы сыни пікірлері естуге әдеттелген жеткіншек енді алғаш рет өзі туралы оң бағалы пікірлерді есте бастайды. Баланың өзіне деген сенімі артады, айналадағы адамдар, заттар, әрекеттерге жағымды эмоционалды қатынастары қалыптаса бастайды;

- педагог алға қоятын ұжымдық перспективалар оқушылар ұжымындағы барлық балалар қатары қиын мінезді оқушыларды да рухтандырады. Қиын баланың қызығушылықтары позитивті бағыт-бағдар алады. Ол да алдағы қуанышты оқиғаларды күтуге, сыныптағы достарымен бірге сезінуге әдеттеле бастайды. Позитивті ұмтылыстар қиын бала санасында қалыптасып қалған жағымсыз әсерлерде шығарып, оның орнын толтыра бастайды;

- балалар ұжымының өмірлік қызмет заңдары (ұлы педагог А.С.Макаренко тұжырымдаған) қиын мінезді балаларды тәрбиелеу үдерісінде өзіндік ерекше маңыз табады. Балалар ұжымы ұдайы әрекетте, дамуда болады, демек қиын мінезді баланы ұжымда және ұжым арқылы тәрбиелеу оның санасы мен мінез-құлықтыңдағы теріс пікірлер мен әрекет тәсілдерін бейтараптандыру, жаңа, позитивті пікірлерді қалыптастырудың үздіксіз үдерісі болып табылады. Әрекет ұжымның өмір сүру шарты ретінде, ұдайы қоғамдық пайдалы, жеке-дара даму үшін мүделлі мақсаттар қою және оларға қол жеткізу бабындағы баланың іс-әрекетін ұйымдастыру девинатты мінезді жоғалтудың басты шарты болып табылады;

- мінез-құлық қиын бала педагогтың, ұжым белсенділер тобының және бүкіл балалар ұжымының параллельді тәрбиелік әсерінде болады. Жан-жақтан келетін тәрбиелік әсерлер баланың санасы мен мінезіне күшті оң әсерін тигізеді. Баланың үш тараптан келетін тәрбиелік ықпалдарға бідей қарсыласуына шамасы да келмейді (Әдетте сынып тәрбие жүйесінде қиын балаға тек мұғалімнің әсері байқалады және бұл әсердің

тәрбиелік күші жеткілікті болмайды). Қиын бала санадан тыс ұжымдық өмір нормаларын қабылдайды. Келе-келе бұл нормалар қиын бала тарапынан пайымдала бастайды. Оның санасы да, мінезі де оң жағына өзгереді.

Девиантты мінез-құлықты оқушыларды тәрбиелеуде ұжымдық тәрбие тәсілдерін пайдалану дәстүрлі ұжымдық тәрбие тәсілдеріне жаңа тұрғыдан келуді талап етеді. Себебі, қазіргі қоғамдық даму, әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, ақпарат ғасыры шындықтары баяғы А.С.Макаренко өмір сүрген, немесе ұстаз педагогтарымыз ұзақ жылдар педагогикалық іс-тәжірибесінде қолданған педагогикалық болмыс емес. Жаңа өмір, жаңа педагогикалық парадигмалар, жаңа тәрбиелік ұстанымдар, әрине ұжым теориясы мен ұжымдық тәрбие әдістемелеріне жаңаша тұғырларды қажет етеді. Қарпайым тілмен айтқанда, қиын балалармен тәрбиелік жұмыста ұжымдық тәрбие тәсілдерін пайдалануда қазіргі мектеп тәрбие жүйесінің мақсаттары, талаптары, ұстанымдары мен құндылық бағдарларын ескеру қажет. Девиантты мінез-құлықты оқушыларды тәрбиелеуде ұжымдық тәрбие тәсілдерін пайдалану педагогикалық шығармашылықты талап етеді.

Девиантты мінез-құлықты оқушыларды тәрбиелеуде ұжымдық тәрбие тәсілдерін пайдаланудың шарттары:

- мектепте тәрбиенің жаңа мақсаттары, парадигмалық тұғырлары, ұстанымдарына қарай девиантты мінез-құлықты оқушыларды ұжымдық тәрбиелеу мазмұнын жаңғырту;

- оқушы-тұлғасын жеке-дара тәрбиесі міндеттері және тәсілдерімен ұжымдық тәрбие тәсілдерін оңтайлы кіріктіру;

- балалар мінезіндегі ауытқулар себептерін анықтауда, девиантты мінез-құлықтың алдын алуда педагог мен ұжым белсенділерінің, ұжым мүшелерінің біріккен әрекеті тәсілдерін пайдалану;

- девиантты мінез-құлықты оқушылардың теріс пікірлері мен мінез-құлық көріністерін бейтараптандыруға бағытталған нақтылы іс-әрекет түрлерін қолдану (қолжетімді тапсырмалар беру, ерікті оқушылармен достасу, педагог пен оқушылар белсенділерінің бақылауы мен қолдау көрсетуі, кішігірім өзгерістер мен жетістіктерін байқау және мадақтау, балалар ұжымының толыққанды мүшесі ретінде өзін сезінуіне көмектесу, жауапкершілік деңгейін көтеру т.б.).

Жалпы, девиантты мінез-құлықты оқушыларды тәрбиелеуде ұжымдық тәрбие тәсілдері оң нәтижелер береді. Мектеп педагогтары ұжымдық тәрбие теориялары мен тәжірибелері туралы білімдерін өзектендіретін және оны жаңа заман мектебі тәрбие жүйесі талаптарына орай жаңғыртатын кез келді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Таубаева Ш.Т. Педагогиканың философиясы мен әдістемесі. Алматы: Қазақ университеті, 2016.
2. Макаренко А.С. Ұстаздық дастан. Алматы: Мектеп, 1978.
3. Гликман И.З. Классик мировой педагогики // Педагогика: Научно-теоретический журнал, 2008. №5. С.64-70.
4. Хиллиг Г. Макаренко нужно переиздать // Педагогика: Научно-теоретический журнал, 2008. № 4. С.73-77.
5. Педагогика. Жоғары оқу орындары үшін типтік оқу бағдарламасы.- Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2016.
6. Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі: Жоғары оқу орындары үшін типтік оқу бағдарламасы. Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2016.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема воспитания детей с девиантным поведением в воспитательном коллективе в контексте современных подходов к воспитательной работе. Указаны причины и проблемы ослабления реализации принципа воспитания в коллективе и через коллектив в воспитательной работе со школьниками с девиантным поведением. В статье отмечается, что переоценка роли индивидуального, личностно-ориентированного подхода к

воспитанию в современной практике воспитательной работы в школе привело к усилению проблемы трудновоспитуемости детей. Проведенный опрос педагогов общеобразовательных школ показывает, что принципы и методы коллективного воспитания многие рассматривают как устаревшие подходы к воспитанию. Лишь малая часть воспитателей используют методы коллективного воспитания в работе с подростками девиантного поведения. Также рассмотрены вопросы модернизации подходов к коллективному воспитанию в работе с трудными подростками, одним из которых является интеграция индивидуальных и коллективных методов воспитания. Отмечается, что принцип воспитания учащихся в коллективе и через коллектив не изжил себя, а требует пересмотра с позиций новых реалий воспитания, в частности в контексте работы с трудными детьми. Определены педагогические условия использования принципа воспитания в коллективе и через коллектив в воспитательной работе с подростками девиантного поведения с учетом новых парадигм воспитания.

Ключевые слова: девиантное поведение, детский коллектив, индивидуальный подход к воспитанию, подходы к воспитанию, принцип воспитания в коллективе и через коллектив, интеграция индивидуального и коллективного воспитания, воспитательная работа.

Abstract: The problem of education children with deviant behavior in the educational collective is considered in this article in the context of modern approaches to educational work. The causes and problems of the weakening of education in the team and through the team in educational work with deviant behavior schoolchildren. The article notes that the reassessment of the role of an individual, person-centered approach to the upbringing of upbringing work in school in modern practice has led to an increase in the problem of children's difficult-to-learn. A survey of teachers in general schools shows that many people view the principles and methods of collective education as obsolete approaches to education. Only a small part of educators use methods of collective education in working with adolescents of deviant behavior. Also discussed the modernization of approaches to collective education in working with difficult adolescents one of which is the integration of individual and collective methods in education. It is noted that the principle of educating students in the team and through the team has not become obsolete, but requires a revision from the perspective of the new realities of upbringing, in particular in the context of working with difficult children. The pedagogical conditions for the use of the principle of upbringing in a collective and through the collective in educational work with adolescents of deviant behavior are determined with regard to the new paradigms of upbringing.

Key words: deviant behavior, children's collective, individual approach to upbringing, approaches to upbringing, the principle of education in the team and through the collective, the integration of individual and collective education, educational work.